

Lunds Universitet
Socialhögskolan

LUNDS
UNIVERSITET

“Livet måste gå vidare för oss som lever”

En studie om döden i terapeutisk barnlitteratur

Socionomprogrammet 2018

Kandidatuppsats (SOPA63)

Författare: Rachel Nikolaisen & Petter Brinck

Handledare: Maria Bangura Arvidsson

Examinator: Lars Harrysson

Antal ord: 12087

Abstract

Authors: Rachel Nikolaisen, Petter Brinck

Title: “Life must go on for those of us that are alive” – a study of death in children’s literature

Supervisor: Maria Bangura Arvidsson

Assessor: Lars Harrysson

The aim of this study was to examine how death and mourning is portrayed in children’s books used in social work. A selection of five books, all written relatively recently and originating from Western European countries, was made based on advice from a hospital library, an important resource for medical social workers. These books were analyzed using content analysis, where we searched for themes such as causes of death, grieving and funerals. Using coping theory we looked for coping strategies portrayed in the stories. We found that the books, whether they were steadily grounded in reality or more fairytale-like with philosophical overtones, depicted death in a matter-of-fact way, as a sad but inevitable part of life. In a few of the books death was even portrayed as a liberation from suffering associated with fatal illness. Grief was likewise shown as an inevitable reaction when faced with the death of a dear one. Acceptance and gaining information about the death process and what happens afterwards were common ways for the characters in the books to handle the loss of a dear one. Other common coping strategies were grieving together with someone else, cherishing positive memories of the deceased person, and conducting rituals to mark the departure and honour his or her memory. None of the books showed an unambiguous version of any classic religious concept of an afterlife, even though allusions to religion and mythology, such as pictures of angels and personifications of death or talk about heaven and hell, were common.

Key words: children’s literature, death, portrayal of death in children’s books, coping

Nyckelord: barnlitteratur, döden, hur döden framställs i barnböcker, coping

Förord

Petter har läst en universitetskurs inom barnlitteratur och Rachel gjorde sin slutexamination inom palliativa vården (vård i livets slutskede), och på så sätt kom vi in på böcker som ett verktyg för att samtala med barn i sorg. Efter vår examen kommer vi att möta människor som hamnar i svåra kriser och sorg, vilket är en primär uppgift för många inom socialt arbete, till exempel kuratorer inom hälso- och sjukvården. När vi har kontaktat kuratorerna inom hälso- och sjukvården i Helsingborg och frågat vilka böcker de rekommenderar för barn som mister en familjemedlem hänvisade de oss till sjukhusbiblioteket. Eftersom vi i vårt framtida yrkesliv kommer att arbeta med människor som hamnar i kriser var vi nyfikna på hur döden framställs i dessa böcker.

Vi vill tacka vår handledare Maria Bangura Arvidsson för vägledning, goda råd och uppmuntran under arbetets gång.

Innehållsförteckning

1. Problemformulering.....	6
1.1 Bakgrund.....	6
1.2 Syfte och frågeställningar	7
2. Orientering av kunskapsläget	8
2.1 Sökning av litteratur.....	8
2.2 Sorg och förlust.....	8
2.3 Barns syn på döden.....	8
2.4 Barnlitteratur och döden.....	10
2.5 Bilderboken.....	13
3. Teoretiskt perspektiv.....	14
3.1 Copingteori.....	15
3.2 Copingförmåga.....	15
3.3 Copingstrategier.....	16
3.4 Känslofokuserad och problemfokuserad coping	17
4. Metod.....	18
4.1 Tillvägagångssätt.....	18
4.2 Urval och avgränsningar.....	18
4.3 Dokumentanalys.....	18
4.4 Bildanalys.....	19
4.5 Tillförlitlighet.....	20
4.6 Etiska aspekter.....	21
4.7 Arbetsfördelning.....	21
5. Resultat och analys.....	22
5.1 Lilla döden hälsar på.....	23
5.2 Anden, döden och tulpanen.....	24
5.3 När farfar blev ett spöke.....	27
5.4 Jag brukar vinka till en sten.....	30
5.5 Leas sorg.....	32
6. Sammanfattning.....	34
7. Diskussion.....	35
8. Referenslista.....	37

Bilaga 1.....	41
Bilaga 2.....	42

1. Problemformulering

1.1 Bakgrund

Varje år är det 3000 barn i åldrarna 0–17 år som mister en biologisk förälder genom dödsfall. Det var vanligare förr att barn förlorade sina föräldrar när de fortfarande bodde hemma. I början av 1990-talet var dödsfall ett av de vanligaste skälen att barn hade förlorat en förälder (SCB, 2001). 3–4 % av alla barn i utvecklade länder förlorar en förälder genom döden före 18 års ålder. Förlusten innebär en högre risk för ökad sårbarhet på både kort och lång sikt, samt högre risk att utveckla psykisk ohälsa som ångest, depression och brist på kontroll samt somatiska symptom: ökad känslighet, beteendeproblem och koncentrationssvårigheter. Barn som mister en förälder har högre risk för ökad dödlighet under barn- och ungdomen, till exempel genom självmord (Bergman, Axberg & Hanson, 2017).

I början av 1900-talet hade människor kontakt med döden och sorg på ett mer naturligt sätt. När familj och anhöriga blev sjuka vårdades de i högre grad hemma och avled också där. På så sätt blev hela familjen, inklusive barnen, involverade under hela processen när den sjuka vårdades, sörjdes och begravdes. På landsbygden hade barn kontakt med djur som sedan slaktades och på så sätt blev döden en naturlig och odramatisk del av livet. I början av 1900-talet var spädbarns- och småbarnsdödligheten mycket hög och det var inte ovanligt att barn förlorade ett eller flera av sina syskon. Även äldre släktingars och bekantas död var en mer normal del av vardagen genom sjukdomar, olycksfall och dåliga levnadsförhållanden (Tamm, 2003).

När en förälder avlider kan det ta upp till fem år innan den nya familjekonstellationen har bildat nya strukturer, roller och ansvarsområden i hemmet (Lennéer Axelson, 2010). Barn som har förlorat en förälder är i behov av stöd för att hantera förändringarna i familjesituationen (Bergman et al., 2017). Ytterligare en risk är att den kvarlevande föräldern inte kan tillgodose barnets behov av stöd och ger för lite tid och uppmärksamhet eftersom föräldern är upptagen av att bearbeta sin egen sorg och är stressad inför framtiden. Ju yngre barnet är desto mindre kan det på egen hand förstå och bearbeta sin egen sorg. Därför behövs mycket stöd, omtanke och information anpassad till barnets mognad och förmåga. Barns sorgereaktioner och bearbetningen av dessa kan ske på olika sätt. Att leka, rita eller måla kan vara till stor hjälp för att få möjlighet att uttrycka sina känslor och tankar som sorgen väcker. Sorg tar olika lång tid att bearbeta för att så småningom lära sig att leva ett liv utan den döde

(BRIS u.å).

Att använda kulturella uttryck som musik, litteratur, bild och filmer i behandlingsarbetet kan bidra till att människor lättare kan bearbeta sina känslor och erfarenheter. Kultur kan därmed ha läkande effekter och bidra till att ge individen en sund utveckling. Biblioterapi är en behandlingsform som kan utövas av flera olika yrkesgrupper och ta sig olika slags uttryck, men som har gemensamt att litteratur används som ett stöd i bearbetningsprocessen hos de som genomgår en sorg eller kris (Brattberg, 2008). Berns (2003) har skrivit om biblioterapi för barn i sorg, och menar att böcker fyller flera viktiga funktioner som gör det lättare för barnet att hantera sorgen; barnen kan genom att läsa om andra i samma situation få tillfälle för identifikation, samtidigt som de kan distansera sig och se sorgprocessen utifrån och de får sina egna känslor bekräftade och validerade. Barn kan ha svårt att sätta ord på sina känslor och tankar, men ha lättare för att ge uttryck för dessa genom att externalisera dem och ”ge känslorna” till en fiktiv figur, som de kan prata om i tredje person. De tre viktigaste funktioner som Berns tillskriver böcker som behandlingsmetod är identifikation, katarsis (eller utlopp för de egna känslorna) och insikt i problemets natur (Berns, 2003). Vi vill i denna uppsats undersöka hur döden framställs i text och bild i barnböcker som används inom hälso- och sjukvården.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att förstå hur döden, sorg och sorgbearbetning framställs i barnböcker skrivna i terapeutiskt syfte.

Frågeställningar:

Vad ger böckerna för bild av döden?

Hur framställs dödsorsaker i böckerna?

Vilka copingstrategier framställs i böckerna?

Vad förmedlar bilderna?

2. Orientering av kunskapsläget

2.1 Sökning av litteratur

För att komma igång har vi hittat både vetenskapliga artiklar, avhandlingar och böcker inom olika ämnen som coping, hur döden framställs för barn, barnlitteratur och rapporter om barns/ungdomars föreställningar om döden. Vi har både tagit hjälp av sjukhusbiblioteket och universitetsbiblioteket men även BRIS (Barnets rätt i samhället) som är en barnrättsorganisation. Sökmotorer som vi har använt oss av är både Libris och LUBsearch med sökord som ”biblioterapi”, ”barnlitteratur” och ”döden” på engelska och svenska samt i olika kombinationer.

2.2 Sorg och förlust

Sorg vid eller efter dödsfallet är en naturlig känslomässig reaktion vid en förlust och kan ta sig olika uttryck beroende på individen. Även mellan barns och vuxnas reaktioner finns skillnader. I barnets värld fyller närstående en stor och viktig plats och för dem blir förlusten därför extra svårt och innebär en stor saknad och sorg (BRIS u.å.). Föräldrarnas död är en påfrestning för barn då den förlorade personen är den som ska ge kärlek, omvårdnad och vägledning i det dagliga livet. Direkta sorgreaktioner hos barn är mångfacetterade och varierade och kan bland annat ta sig uttryck som chock, tvivel, fruktan, ångest, skuld, längtan, saknad och skam (Dyregrov, 2007).

2.3 Barns syn på döden

I en intervjustudie av Andersson (2003) görs en analys om barns tro i olika åldrar som baseras på intervjuer med fyra flickor i åldrarna 6–8 år och fyra flickor i åldrarna 16–18 år. Syftet med studien var att undersöka barns och ungdomars tankar om vad som händer efter döden. Samtliga av de intervjuade var rädda för döden, men rädslan minskade genom att tro att livet fortsatte efter döden. En av ungdomarna trodde inte på ett liv efter döden utan beskrev det som att allt blev “tomt, svart, allt dog och någon själ fanns inte” (Andersson, 2003:19). De övriga tre trodde på ett fortsatt liv efter döden. En ansåg att man återföds som en annan människa, ytterligare två trodde också på reinkarnation men menade att man inte nödvändigtvis återföddes som en människa, utan kunde bli ett djur. Ingen av de fyra ungdomarna nämnde något om ett paradiset eller himmel. Frågan om vad som händer med själen efter döden besvarades med att själen aldrig dog, den levde vidare i evighet. Tre av ungdomarna var dock tveksamma beträffande själens betydelse. En av ungdomarna menade

att en hjärndöd människa bara var en kropp och saknade själ, en annan menade att hjärtat var själen hos en människa medan en tredje menade att själen fanns i både i hjärtat och i hjärnan.

De yngre barnen hade en klar bild om var människan hamnar efter döden. Alla fyra barnen menade att ett himmelrike och en gud existerade. Två av barnen hade en stark övertygelse om att både djur och människor kom till himlen. Två av barnen beskrev himlen som en fysisk plats i molnen. Två av barnen var eniga om att onda människor hamnade i helvetet, medan ett barn menade att alla kom till himlen eftersom ingen är ond. Det fjärde barnet sade att Gud straffade onda människor. Alla barnen var eniga om att himlen fanns och att människan efter livets slut kom till himlen. Även om alla fyra barnen menade att det inte var farligt att dö var alla rädda för tanken att förlora sina föräldrar.

Sjödin (2001) har gjort en liknande, men mer omfattande studie med 622 gymnasieungdomar i åldrarna 16–18 år i områdena Piteå, Falun, Värnamo och Malmö och ställt frågor om dessa ungdomars trosföreställningar. Frågorna handlade bland annat om tron på ett liv efter döden, tron på en högre makt och föreställningar om helighet för att kartlägga relationen mellan religion och vetenskap. Ungdomarna var mer öppna för paranormala fenomen än traditionell religiös tro. Nio av tio ungdomar gav uttryck för tron på någon form av transcendens, det vill säga en värld bortom den som kan uppfattas av våra sinnen.

Willis (2002) har forskat om barns förståelse för döden, samt sorgens betydelse. Barns uppfattning om döden utvecklas beroende på barnets ålder. Barn i treårsåldern har liten eller ingen förståelse om döden, men reagerar på omgivningens reaktioner och känslor. Mellan tre- och femårsåldern ser de personens bortgång som en form av avresa, och döden som temporär. Upp till nioårsåldern tror många barn att döden helt kan undvikas, först därefter börjar barnet förstå att döden är både oundviklig och permanent.

Även Dyregrov (2007) har forskat kring barns förståelse av döden och bearbetning av förluster, och slår precis som Willis fast att förmågan att förstå och bearbeta dödsfall utvecklas parallellt med barnets intellektuella och tankemässiga mognad. Barn under fem år kan inte begripa att döden är bestående. Att personen är borta “för alltid” ligger utanför deras uppfattningsförmåga då de inte har utvecklat tidsmedvetenhet.

Barnets begreppsvärld är mycket konkret och man bör därför undvika abstrakta förklaringar och förskönande omskrivningar som kan missuppfattas. Säger man till exempel att den döde

sover kan barnet bli oroligt för att föräldrarna går och lägger sig (Dyregrov, 2007).

I en del kulturyttringar riktade till barn, till exempel tecknad film eller serier, är det vanligt att personer mirakulöst återuppstår från de döda vilket riskerar att skapa förvirring och missförstånd om döden. På ett liknande sätt menar Willis (2002) att man inte bör använda fraser som "Gud behövde en ängel" eller "Jesus behövde personen i himlen", då konsekvensen kan bli att barnet blir argt för att Gud har tagit från barnet någon som hen håller kär (Willis, 2002). Barn kan på grund av sina fantasier och föreställningar om orsakssamband få en felaktig bild av varför och hur personer dör, vilket riskerar att försämra förutsättningarna för sorgeprocessen (Dyregrov, 2007).

2.4 Barnlitteratur och döden

da Costa Davim, Barbosa Davim, och Caballero da Silva (2016) skriver att historieberättande är den äldsta konstformen. De första moderna barnböckerna kom på 1700-talet i form av sagosamlingar. Dessa böcker var inte primärt tänkt som underhållning utan som ett pedagogiskt redskap. Ännu i början av 1900-talet hade barnlitteraturen som främsta syfte att utbilda barnet, ge det rätt värderingar och främja en positiv karaktärsutveckling.

Barnlitteraturen är viktig för barnets tidiga utveckling och att läsa och lyssna på sagor bidrar till att barn utvecklar sociala, känslomässiga och kognitiva förmågor. Genom att förstå och utforska omvärlden med hjälp av barnlitteratur kan barn bättre förstå och hitta meningsfullhet i sin livsmiljö. Med hjälp av berättelserna kan de få förståelse för andra platser, tider, människor och etik och moral. Att tidigt i barndomen, redan innan barnet självt lärt sig läsa, tillgodogöra sig berättelser ökar människans förmåga till kritisk reflektion i vuxen ålder (da Costa Davim et al, 2016).

Döden är "det mest framträdande och allestädes närvarande temat som mer än något annat drag signalerar en specifik historisk period, en kulturs eller en individuell författares syn på barndomen" (Nikolajeva, 2017:96). Ännu i början av 1900-talet var döden påtaglig och närvarande i barns liv, då barnadödligheten var hög och flera generationer bodde tillsammans. Döden var alltså naturlig och vanligt förekommande även i litteratur riktad till barn. Ett barns död kunde rentav framställas som positiv i barnböcker, vilket berodde på en kombination av den starka religiositeten och synen på barnet som en oskuldsfull varelse – det avlidna barnet slapp ju den syndiga världens vedermödor och förenades med Gud. I mitten av 1900-talet, när levnadsstandarden höjdes, sjönk barnadödligheten drastiskt och folk dog i större utsträckning

på sjukhus eller institutioner snarare än i hemmet. Därmed mötte barn inte längre döden i vardagen på samma sätt, vilket också avspeglades i barnlitteraturen där under några år döden blev desto ovanligare eller rentav tabu. Då döden som tema kom tillbaka i barnlitteraturen på 1960- och 1970-talet skildrades den ofta negativt och skrämmande, men det fanns och finns fortfarande en tanke om att barn behöver informeras om döden för att kunna hantera förlusten av personer (eller djur) som står dem nära (Nikolajeva, 2017).

Idag finns en uppsjö av böcker som skildrar döden på många olika sätt, och ofta i mer eller mindre uttalat syfte att ge det sörjande barnet tröst eller göra döden hanterbar. Poling och Hupp (2008) menar att böcker om döden riktade till barn främst förmedlar tre sorters information; biologiska fakta (det vill säga vad dödens faktiska egenskaper, som dess orsaker, ofrånkomlighet och irreversibilitet), sociokulturella sedvänjor (vilket innefattar till exempel begravningar och eventuella koncept om livet efter detta), samt emotionell information (alltså olika känslor som den sörjande kan tänkas ha). Den biologiska faktan beskrivs utförligare i böcker riktade till mindre barn, som kan tänkas behöva förstå vad döden innebär. De sociokulturella sedvänjorna återfinns i en eller annan form i en majoritet av böckerna, liksom skildringen av känslor – där sorg var den absolut vanligaste känslan, följt av ilska, längtan, skuld och förnekelse (Poling & Hupp, 2008).

Corr (2003a) har studerat barn- och ungdomsböcker för olika åldrar och verkar dela Polings och Hupps syn om att böckerna fungerar främst som förmedlare av olika slags fakta. Han skriver att barnböcker om döden ofta syftar till att svara på frågor och funderingar som barn kan tänkas ha efter en anhörigs dödsfall – men som vuxna i barnets omgivning inte besvarar tillfredsställande på grund av en missriktad välvilja, där de menar att ett ”ältande” av tunga ämnen som döden kan vara skadligt för barnet. Separationer och avslut är påfrestande för barnet, och det spekulerar och fantiserar om ämnen som det inte förstår fullt ut. Således handlar barnböcker om döden ofta om barn som ställer många frågor, både praktiska och mer filosofiska, och får svar på dessa – även om vissa böcker framhåller det faktum att en del frågor, särskilt existentiella sådana, inte har något givet svar.

En del böcker, särskilt de som riktar sig till mindre barn, förklarar vad döden innebär rent fysiskt, ofta med konkreta uppgifter om att ”kroppen slutat fungera” och att personen slutat andas och hjärtat slutat slå. Att normalisera sorgereaktioner och framhålla att negativa känslor som sorg och rädsla är acceptabla men kan lindras av att delas med andra är också ett vanligt tema. Sorgen och barnets kris skildras olika beroende på vem som dör – en förälder eller ett

syskon som avlider framställs som mer betungande och traumatiskt, med mer komplexa känslor som ilska, övergivenhet och förvirring, än när exempelvis en far- eller morförälder gör det. Corr (2003b) framhåller att döda och döende far- och morföräldrar har en särställning i litteraturen – det är ju i de flesta familjer mer troligt och väntat att en så pass mycket äldre släkting dör än att exempelvis en förälder eller en jämnårig till barnet gör det. De äldre personerna i böckerna framställs som medvetna om och accepterande av sin dödlighet, och kan i vissa fall till och med förbereda sina barnbarn på att de inom en inte alltför avlägsen framtid inte längre kommer finnas till. Djup sorg och saknad är fortfarande känslor som skildras i böckerna, men positiva minnen av vad de gamla gjort tillsammans med de yngre, eller kunskap och lärdomar som de låtit gå i arv, har också en stor plats. Barnen i böckerna hanterar ofta sorgen tillsammans med anhöriga, som också är i sorg, genom att tänka tillbaka på positiva minnen med den avlidne, att vårda kvarlämnade ägodelar eller ta del i aktiviteter som de brukade genomföra tillsammans med den avlidne. I vissa fall tvingas barnen själva hantera sorgen, då de vuxna är upptagna med sig själva eller undviker att prata med barnen om döden. I de fall begravningar skildras framställs de som finstämda tillställningar.

Wiseman (2013) har också identifierat vissa vanliga drag i bilderböcker om döden, bland annat att det i de flesta fall handlar om antingen far- eller morföräldrar eller djur som dör (med en förälder på en avlägsen andraplats) och att någon slags ritual för att hedra minnet av den avlidne är vanlig – att plantera ett träd är en typisk sådan ritual som förekommer i många böcker, men också andra sätt att minnas den avlidne är vanlig. En del böcker skildrar livet efter döden, ofta en behaglig himmel som dock kan se väldigt olika ut beroende på författarens personliga preferenser och kulturell härkomst. Enligt Malcom (2011) ger de böcker som skildrar ett liv efter döden ofta en traditionell bild av himlen, som en fysisk plats bland molnen där änglar bor och den döde återförenas med nära och kära som gått bort, kan ägna tid åt sina favoritintressen och titta ner på de kvarlevande på jorden. Detta gäller även böcker som inte ger uttalat stöd till någon speciell religion eller Gud. Särskilt då den döde är exempelvis ett syskon eller husdjur, alltså någon som barnläsaren kan tänkas identifiera sig med och oroa sig för, skildras himlen som en verklig plats, medan böcker om exempelvis avlidna far- och morföräldrar kan ge en mer nyanserad och osäker bild.

2.5 Bilderboken

På 1700-talet kom de första illustrerade böckerna för barn, i form av sagosamlingar. Från början var det vanligast att ha en enda illustration till varje en saga. På sagornas illustrationer kan man både se vilken epok de skapats i men även hur bilderna lyfter fram eller tonar ner olika detaljer för att kunna anpassas till läsaren. I dessa tidiga sagoböcker är texten oberoende av bilden. Barnlitteratur, då som nu, ansågs spela en viktig roll för barns utveckling och när bilder och litteratur förenades insåg man den illustrerade berättelsens stora betydelse.

Bilderböcker öppnar upp kontakten med världen och breddar perspektivet både vad gäller vardagssituationer, fantasi och i vuxenvärlden (Nikolajeva, 2000).

Bilderböcker skapar gemenskap mellan barn och vuxna när barn övar sitt språk, tankesätt och kreativa förmåga. Att samtala med vuxna om vad barnen ser i bilderna kan väcka många reaktioner och känslor. Därigenom övas barnets verklighetsuppfattning, kulturella regler och sociala roller. Att komma i kontakt med bilderböcker i tidig ålder innebär en stor fördel för att kunna öva upp barnets olika förmågor. Bildernas budskap är oftast mångtydiga och kan tolkas på flera sätt. Bilden behöver inte nödvändigtvis ses som en avbild av verkligheten, vilket kan utmana läsaren att bredda sina perspektiv, och vuxna kan tyda och bekräfta barnets instinktiva tolkning. Bildspråket och det verbala språket är båda lika naturligt för barnet och bådadera är en nyckel till språkutvecklingen. Vid ungefär sju års ålder när barnen börjar skolan börjar läsningen av bilderböcker att minska. Kåreland och Werkmäster (2008) påpekar att bilderböcker borde tillmätas en större betydelse även för äldre barn då barnet fortsätter att utveckla alla sina förmågor.

Bilderböcker beskrivs ofta som en egen genre inom barnlitteraturen, med illustrationer som speglar texten. Nikolajeva (2000) menar dock att bilderböcker kan omfatta de flesta genrer, allt från vardagsrealism till sagor, fantasy, äventyr och historiska romaner. Bilderna behöver inte vara självklara och tydliga, utan en enkel illustration kan räcka för att barnet ska kunna förstå bilderbokens innehåll av olika genrer. Dock är det svårt att kategorisera bilderböcker i olika genrer då det finns ett antal bilderboksgenrer som saknar någon direkt motsvarighet inom den textbaserade barnlitteraturen, till exempel ABC-böcker. Nikolajeva skiljer på olika slags bilderböcker, beroende på vilket förhållande bilden har till texten. Några av kategorierna hon nämner är symmetriska, kompletterande och förstärkande bilderböcker. I en *symmetrisk bilderbok* berättas ungefär samma historia i både text och bild vilket innebär överflödigt information, i en *kompletterande bilderbok* fyller text och bild i varandras luckor. I

en *förstärkande bilderbok* förstärker bilderna texten (eller vice versa) och är nödvändiga för att göra berättelsen begriplig.

De flesta bilderböcker är antingen symmetriska eller kompletterande (Nikolajeva, 2000).

Djurberättelser är vanligt förekommande i barnlitteraturen, och kanske särskilt i bilderböcker. Något som gör ett starkt intryck på barn är bilder av antropomorfiserade djur, det vill säga djur som är mer eller mindre förmänskligade, och pratar och betar sig som människor. Även om det kan förekomma djurbilder i vuxenlitteratur är det överlägset populärast i barnböcker. Då djur används i huvudroller i bilderböcker kan gränserna mellan olika åldrar, kön och sociala klasser blir mer oklara. Om boken handlar om svåra ämnen kan djurfigurerna avdramatisera situationen och få den att framstå som mer oskyldig än i en ”realistisk” barnbok. Att avbilda djur istället för människor kan göra att läsaren upplever en distans till situationen och därmed göra att den känns mindre hotfull (Nikolajeva, 2000).

Idag finns det få studier av barns reaktioner på bilder. En anledning till detta är att det finns få metoder som kan fånga upp barnens reaktioner då de har svårt att verbalt uttrycka sig, vilket gör att det blir svårt att tolka och värdera barns uppfattning och upplevelser av bilderna. Andra faktorer som kan påverka resultatet är hur studien ska utföras är att barnet ska känna sig tryggt vilket är en viktig förutsättning för att studien ska kunna bedömas som trovärdig och korrekt utförd (Kåreland & Werkmäster, 2008).

3. Teoretiskt perspektiv

Vi bestämde oss för att använda copingteorin eftersom böckerna vi har valt används för att hjälpa barn att hantera sin sorg. Copingteorin är användbar i vår uppsats eftersom coping har blivit ett vanligt begrepp för människor med olika problem, som sjukdomar och psykiska påfrestningar som kan leda till olika kriser (Perczek, Carver, Price & Pozo-Kaderman, 2000). Begränsningar med teorin som kan vara att copingstrategier är svåråmätbara, att varje forskare har olika utgångspunkter (till exempel i olika vetenskapsdiscipliner som psykologi eller biologi), definitioner och kategoriseringar, vilket gör att teorin inte är enhetlig. Vår uppfattning av teorin har förändrats under arbetets gång då vi använt oss av olika studier och annan litteratur.

3.1 Copingteori

Lazarus och Folkman (1984:141) definierar coping som ”constantly changing cognitive and behavioral efforts to manage specific external and/or internal demands that are appraised as taxing or exceeding the resources of the person”, det vill säga att genom tankar och beteenden försöka att stå ut med situationer eller sina egna krav, som är till synes ohanterbara. Positiv coping leder till anpassning (*ackommodation*), alltså att individen ändrar sina önskemål och tankar så att de passar omständigheterna, snarare än omvandling (*assimilation*), där omständigheterna förändras (Brattberg, 2008).¹

Coping som begrepp och teori har funnits under hela 1900-talet och förklarats med både psykoanalytiska och evolutionsbiologiska faktorer. Sigmund Freud pratade om försvarsmekanismer och stressforskaren Walter Cannons bedrev på 1920-talet forskning om de reaktioner människor och djur använder för att skydda sig mot svår stress och fara (Lennéer Axelson, 2010). Även om man i dessa två discipliner har olika begrepp för att förklara fenomenet (t ex att “skydda jaget” inom psykoanalysen och “flight-or-fright response” inom biologin) handlar det i båda fallen om att hantera känslan som uppstår och minska stress (Lazarus & Folkman, 1984).

3.2 Copingförmåga

Förmågan att hantera stressfyllda och känslomässigt krävande situationer kallas copingförmåga, vilket kan översättas med hanteringsförmåga. Individers copingförmåga utvecklas och grundläggs i barndomen och håller sig relativt stabil under livet.

Copingstrategier är inlärda från våra upplevelser och erfarenheter och formar personens individuella handlingsmönster, föreställningar, tankescheman, attityder, känslor och handlingar. Vilka copingstrategier man väljer beror på olika faktorer som personens hälsa, livsåskådning, problemlösningsförmåga och sociala färdigheter. Att vara med om en traumatisk händelse utlöser kris och sorgereaktioner, och copingförmågan ger personen verktyg att hantera dessa (Lazarus & Folkman, 1984).

Carver, Scheier och Weintraub (1989) genomförde en studie där de noterade skillnaden mellan de som hade god och de som hade lägre copingförmåga. Personer som hade en positiv livsbild och en positiv attityd – det vill säga att de hanterade och tolkade situationen som

¹ Begreppen *ackommodation* och *assimilation* är kanske mer kända från Jean Piagets teorier om barnets kognitiva utveckling. Inom copingteorin används de dock på ett annat sätt än inom utvecklingspsykologin (Brandstädter & Renner 1990).

hade uppstått på ett positivt sätt – hade också en hög självkänsla. De som hade en mer pessimistisk bild på livet och omvärlden hade också lägre copingförmåga och brist på kontroll i motgångar som uppstod. Människor med optimistiska förväntningar var mindre mottagliga för stress eftersom de såg motgångarna som begripliga och meningsfulla att hantera vilket gjorde att det ökade deras ansträngningar att hantera dem. De med en negativ attityd hade svårare att möta motgångar, då de hade en uppgiven inställning till motgångar (Carver et al., 1989). De som har en lägre copingförmåga har en högre risk att försvåra en kris med känslor som ilska, depression, ångest eller skuld-känslor än de som ser utmaningar snarare än hinder (Lennéer Axelson, 2010).

3.3 Copingstrategier

Ju fler copingstrategier personen har tillgång till desto bättre förutsättningar har hen att hantera motgångar. De vanligaste förekommande copingstrategierna är enligt Skinner och Zimmer-Gembecks (2007) problemlösning, sökande av socialt stöd, flykt, undvikande, ältande, grubbel och känsloreglering. Hjälp och stöd från personens sociala nätverk är en viktig faktor för copingförmågan. Ritualer av olika slag har använts som sociala copingstrategier sedan urminnes tider. Begravningar är kanske det tydligaste exemplet på en sådan ritual. Begravningen innebär exempelvis att döden görs mer påtaglig och "verklig" och har en samlande social funktion för de efterlevande, som får ett tillfälle att ge varandra trygghet, vilket underlättar deras sorgprocess och livsomställning (Lennéer Axelson, 2010).

Davis, Deane och Lyons (2016) genomförde en studie med universitetsstudenter som förlorat släktingar eller vänner. Studien visade att acceptans och "valued-living" (ungefär att uppskatta och sätta värde på livet, det vill säga en form av omvärdering) hade större effekt än attityder kring döden (till exempel grad av rädsla för sin egen eller anhörigas död) och kommunikation. En långvarig uppfattning, som också stöds av många studier, är att förutsägbarhet och att söka och ta till sig information om ens situation kan lindra stressen och lidandet, även om själva situationen inte förändras (Lazarus & Folkman, 1984).

I en annan studie hade Copp och Field (2002) intervjuat patienter på hospice och kommit fram till att både acceptans och förnekelse är vanliga copingstrategier. Trots att dessa begrepp kan tyckas vara varandras motsatser är de inte ömsesidigt uteslutande. En patient kan mycket väl acceptera vissa delar av sin sjukdom eller livssituation, samtidigt som hen förnekar andra.

Förnekelsen, menar forskarna, kan fungera som ett tillfälligt ”säkerhetsnät” som hjälper till att bevara självförtroendet och relationer till andra personer, vilket kan hjälpa den döende att hålla humöret någotsånär uppe.

3.4 Känslofokuserad och problemfokuserad coping

Lazarus och Folkman skiljde från början på *problemfokuserad coping* och *känslofokuserad coping*. Senare har Folkman och andra utökat teorin med andra former av coping, till exempel *socialt stöd* och *meningsskapande coping*, som tidigare ansågs ingå i de två nämnda kategorierna (Lennéer Axelson, 2010). I problemfokuserad coping identifierar man praktiska problem hos och runt individen och försöker lösa dessa. Känslofokuserad coping används då det inte finns några utomliggande problem att lösa eller miljömässiga faktorer som kan påverkas, utan det som kan göras är att minska individens stress genom att ändra hens attityd till eller tankar kring situationen. Då problemfokuserad coping handlar om att minska framförallt stressfaktorer utifrån kan också copingresurserna till stor del handla om miljön kring individen, att underlätta i vardagen med olika hjälpmedel men också med hjälp av personer (både vänner, familj och professionella), eller organisationer, som kan vara alltifrån sjukvården till kyrkan.

Medan den problemfokuserade copingen handlar om miljön kring individen, ska förändringen i den känslofokuserade copingen ske inom individen, genom att hen lär sig identifiera och hantera – genom att antingen konfrontera eller undvika – negativa känslor, tankar och beteendemönster (Brattberg, 2008).

Känslofokuserad coping handlar om att hantera negativa känsloreaktioner som är associerade med kriser. De personer som hade bättre adaptiva färdigheter, förmåga att erkänna och närma sig sin egen och andras känslor hade större möjlighet att bearbeta sina negativa och stressande känslor. Studier visar att ge uttryck åt ens negativa upplevelser och sina djupaste tankar och känslor gav positiva effekter. Det ökade hälsan både fysiskt (immunförsvaret stärktes till exempel) och psykiskt. De personer som hade ett mer maladaptivt beteende och undertryckte sina negativa känslor visade ökad aktivitet i det sympatiska nervsystemet som utsöndrar stresshormoner (Stanton, Kirk, Cameron & Danoff-Burg, 2000).

I känslofokuserad coping ändras alltså kanske inte den objektiva situationen för individen, men förhoppningsvis kan hen ändå känna sig mer positiv. Sådana strategier finns i många,

mer eller mindre medvetna, former, alltifrån att undvika eller distansera sig från negativa tankar till att jämföra med hur mycket värre det faktiskt hade kunnat vara eller försöka leta efter fördelar även med dåliga situationer. Lazarus och Folkman nämner till exempel kognitiv omvärdering (*cognitive reappraisal*) som en vanlig copingstrategi när det gäller vardagliga bekymmer, där individen medvetet bestämmer sig för att “det finns viktigare saker att tänka på” eller att “det kunde ha varit värre” (Lazarus & Folkman, 1984).

4. Metod

4.1 Tillvägagångssätt

Vår studie bygger på att analysera fem barnböcker som används inom biblioterapi för barn som förlorat en närstående genom dödsfall. I detta kapitel kommer vi berätta hur vi valde att utföra vår datainsamling, hur vårt urval ser ut, hur studien genomfördes, metodens tillförlitlighet samt etiska överväganden. För att få en bättre helhetsbild och djupare analys har vi valt att analysera böckernas text och bilder med två olika metoder; dokumentanalys med copingteorin som stöd, och bildanalys enligt Erwin Panofskys modell då bilderna har en viktig roll i det pedagogiska syftet. För att bearbeta och analysera det insamlade materialet har vi läst böckerna var för sig flera gånger för att sedan jämföra, diskutera och analysera för att se om vi fann uppenbara eller dolda teman. Vi hade ett preliminärt frågeformulär (se bilaga 1) men fick snart upp ögonen för nya teman.

4.2 Urval och avgränsningar

Vi har valt att analysera fem bilderböcker (se bilaga 2) skrivna för barn i åldern 3–9 år (enligt bokhandlarnas eller förlagens egna rekommendationer) för att undersöka hur döden framställs i böckerna. Eftersom vi varit måna om att analysera böcker som faktiskt används av socialarbetare för att prata med barn om död och sorg har vi kontaktat sjukhuskuratorer som hänvisade oss till sjukhusbiblioteket, vilket tillhandahåller böcker de själva skulle rekommendera sina patienter. Böckerna är relativt nya, med utgivningsdatum mellan 2004 och 2016, vilket gör att de är aktuella för dagens barn och samhälle.

4.3 Dokumentanalys

För att analysera barnböckerna har vi använt oss av kvalitativ dokumentanalys. Analysen går ut på att hitta och tydliggöra generella eller typiska mönster i de utvalda böckerna. För att

göra materialet mer överskådligt och tydligt har vi kodat det, vilket betyder att vi beskrivit en större del av texten med ett fåtal nyckelord (Grønmo, 2006). I vårt fall innebär detta att vi identifierat vissa av böckernas ”beståndsdelar”, som karaktärer, situationer, dödsorsaker, med mera, för att därigenom hitta likheter och skillnader mellan böckerna. Vi har åtminstone till viss del använt oss av tolkande koder, där vi sätter in begreppen i bredare sammanhang (Grønmo, 2006). Ett bokcitat existerar inte i ett vakuum, utan är just en del av en bok och kan endast förstås fullt ut i den kontexten, men det finns också en värld utanför boken som den förhåller sig till. Vi har ett hermeneutiskt synsätt, vilket innebär att vi har försökt förstå böckerna och dess mening utifrån den sociala, historiska och kulturella kontext som de producerades i. Inom hermeneutiken läggs stor vikt vid forskarens förförståelse, till exempel genom egna erfarenheter, tidigare forskning och teoretiska referensramar. Dessutom ska materialet förstås utifrån ett större sammanhang, som det samhälle som det är skapat i (Bryman, 2014). Vår egen förförståelse och synsätt har därför spelat en roll i analysen, liksom det faktum att vi åtminstone till viss del tillhör samma kultursfär som författarna till böckerna (då de alla är skrivna i nordvästra Europa i modern tid). Därmed bygger kodningen och hela analysen till stor del på vår förförståelse, till exempel vad gäller symboler för, och samhällseliga normer kring död och sorg.

Inspirerade av Bryman (2014) använde oss av en tematisk analys där vi utgick från vissa teman som vi trodde att vi skulle finna i böckerna, samtidigt som nya teman kunde tillkomma under kodningen då vi upptäckte nya likheter eller skillnader. Teman vi hade med redan från början var exempelvis dödsorsaker och begravning eller liknande ritualer. Då samtliga av våra valda böcker är bilderböcker spelar bilderna en stor roll, och vi valde att analysera bilderna för sig, även där letade vi teman och svar på våra frågor om hur olika karaktärer eller situationer framställs.

4.4 Bildanalys

Erwin Panofsky har utvecklat en vida använd modell för bildanalys, som vi har använt för att analysera bilderna i de böcker vi läser (Ahlner Malmström, 1991).

För att kunna förstå en bild måste man både se på vad bilden visar, och vad den betyder, det vill säga att man ser både till uttryck och innehåll. Därför gör man en kodning och analys av innehållet ungefär som i textanalysen. Precis som texten är bilderna skapade i ett särskilt historiskt och kulturellt sammanhang som ger bilden en viss innebörd. Liksom skriftspråket

har bildspråket en uppbyggnad med semantiska regler och koder. Exempelvis mun, näsa och hår har ingen betydelse var för sig, men tillsammans formar och symboliserar de ett ansikte. Genom att sätta samman de olika detaljerna skapas helheten som gör att man kan tolka och förstå en bilds innebörd eller mening. Panofskys modell för bildanalys har tre steg.

Steg 1: Beskrivningen

Det första steget är att beskriva vad bilden visar, vad är det som rent faktiskt syns på bilden? Vad är det för färgytor, skuggor, ljus eller mörker? Hur ser karaktärerna ut? Vilka rörelser gör de? Vad är det för miljö? Därefter tittar man på vilka känslor karaktärerna uttrycker. Vad är det mest centrala i bilden?

Steg 2: Associationer

I detta steg ser man sådant som inte uttrycks rakt ut i bilden, men som ändå kan förstås utifrån betraktarens förförståelse. Vad försöker konstnären förmedla? Utanförskap, sorg? Vad för slags bildspråk används? Är exempelvis linjerna raka och tydliga eller darriga och suddiga – och vad betyder det? Vilka intryck ger färgerna?

Steg 3: Djupare mening

I det sista steget summerar man tolkningens innehåll på ett djupare plan för att försöka förstå bildens innersta mening. Bilden förstås utifrån den tid och plats den skapats i. Kan man se när eller var bilden skapades och vilken tidsepok eller plats i världen den representerar?

Text som hör till bilderna (i detta fall böckernas text) underlättar tolkningen av bildens betydelse. I texten kan man finna teman som är kontextbundna i kulturella, sociala och historiska aspekter som gör det lättare att förstå bilderna. Att tillämpa dessa tre steg är ett bra sätt att kunna analysera bilderna på ett djupare plan och kunna koda då bilder i barnböcker för det mesta innehåller mycket symboler och gestaltar olika känslouttryck (Ahlner Malmström, 1991).

4.5 Tillförlitlighet

Bryman (2014) skriver att begrepp som validitet och reliabilitet inte riktigt går att ”översätta” direkt från kvantitativ till kvalitativ forskning. För att bedöma tillförlitligheten i den kvalitativa forskningen talar han istället om trovärdighet och överförbarhet (vilka motsvarar

intern respektive extern validitet i den kvantitativa forskningen), pålitlighet (istället för reliabilitet) och möjligheten att styrka och konfirmera (istället för objektivitet).

Trovärdighet och överförbarhet motsvarar hos Bryman intern respektive extern validitet i den kvantitativa forskningen. Överförbarheten är svår eftersom resultaten till stor del bygger på samhällelig kontext och våra egna förförståelser och begränsningar. För att säkerställa att resultaten är överförbara till andra sammanhang måste vi därför beskriva annan forskning och teorier som underbygger våra resultat.

Pålitlighet motsvarar reliabiliteten i kvantitativ forskning. Pålitligheten är beroende av att vi är öppna med våra resultat och analyser så att det är tydligt vad vi hittat och hur vi resonerat. Enligt Bryman är det omöjligt att uppnå fullständig objektivitet i samhällelig forskning.

Möjligheten att styrka och konfirmera innebär att vi kan argumentera för att vi handlat i god tro, det vill säga att vi inte försökt vilseleda eller påverka läsaren, och att vi inte medvetet låtit resultatet påverkas av personliga värderingar eller teoretisk inriktning (Bryman, 2014).

4.6 Etiska aspekter

Vårt val av material har gjort att de etiska aspekterna är i princip oproblematiska. Poängen med att publicera böcker är ju att de ska läsas, och kanske särskilt när det gäller barnböcker att de ska kunna vara underlag för diskussion. Författarna har med andra ord gett samtycke till att deras texter ska både läsas och skrivas om, och det kan rimligtvis inte krävas av oss att vi bör ge information eller fråga om samtycke om att använda deras texter i en uppsats. En juridisk och etisk aspekt är att insamling och publicering av bilder omfattas av lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (1960:729), därför har vi har kontaktat bokförlagen och frågat om (och fått) allas godkännande att använda bokomslagen.

4.7 Arbetsfördelning

Vi har arbetat var för sig men haft kontakt dagligen för att avstämna och sedan träffats två gånger i veckan. På så sätt har vi kontinuerligt kunnat arbeta både självständigt och tillsammans, och haft full insyn i varandras arbete. Gällande böckerna har vi läst på egen hand för att hitta teman och motiv, och sedan träffats och gjort samma sak gemensamt. Därmed har vi vidgat våra perspektiv och fått fler insikter, eftersom vi tolkat både text och bilder på olika sätt i en viss utsträckning. Utöver detta har en av oss gjort lite mer research

med att ta kontakt med kuratorerna och sjukhusbiblioteket för att finna böckerna som vi har kodat, medan den andra har gjort mer på teoridelen. Eftersom vi har haft tät kontakt har vi båda varit införstådda och insatta i vad den andra gjort.

5. Resultat och analys

När vi började med att läsa barnböckerna blev vi ganska ställda då vi hade förväntat oss att se andra teman än vad vi faktiskt gjorde. Allt fler har börjat bli kritiska mot de bilder som barnböcker, barnprogram och barnfilmer förmedlar. Genus, könsroller och jämställdhet har blivit stora frågor i både politiken och vardagen, och samhället har börjar reflektera över hur exempelvis skillnaderna mellan könen skildras. Samhället strävar efter att öka jämställdheten redan för mycket små barn (Skolverket, 2016). På grund av detta trodde vi att vi skulle hitta många exempel på traditionella könsroller och -stereotyper i böckerna. När vi kodade vårt material såg vi inte mycket att uppmärksamma gällande detta område. En anledning till detta kan vara att böckerna vi analyserat inte har samma syfte som annan barnlitteratur, utan är mer eller mindre skapta för att användas som biblioterapi. Terapi är baserad mer på individuella behov som samtliga ska kunna relatera till oavsett kön. Ytterligare en anledning kan vara att samtliga böcker är skapade i nordvästra Europa (varav tre i Skandinavien). I denna del av världen finns en stor politisk medvetenhet och målsättning om jämställdhet, genus och könsfrågor, vilket kan ha påverkat författarna. De teman vi letat efter rör bilden av döden, existentiella och religiösa frågor, copingstrategier, den döde och dödsorsaker, den sörjande och hans familj samt begravningen (eller ställföreträdande ritualer). Vi ser bildanalys enligt Panofskys modell som både metod och teori har därför valt att inte applicera copingteorin på bilderna. Vi har inte lagt mycket fokus på bilderna, men eftersom alla böcker vi analyserat är bilderböcker har vi ändå velat belysa dem i korthet, som ett komplement till den övriga analysen.

I vår analys behövde vi koppla mer till tidigare forskning än vad vi från början trodde. Vi upptäckte nämligen ganska omgående att för att förklara och analysera enligt copingteorin behöver vi sätta in vår analys i ett konkret sammanhang där vi tar hänsyn till tidigare forskning om barnlitteratur och barns attityder till döden.

5.1 Lilla döden hälsar på

Resultat

I *Lilla döden hälsar på* skildras döden som en fysisk person som umgås och leker med den döde. Hon beskrivs som ett barn. Hon hämtar döda personer till "de dödas land" och skickar vidare dem till "ett annat liv". Det är oklart hur detta "andra liv" ser ut, och om himmel eller helvete finns, även om helvetet nämns: det berättas att de döda alltid är rädda och gråter. "För att värma dem lite grann gör Lilla Döden en brasa. Men hon märker att det bara skrämmer dem. De tror att de har kommit till helvetet" (Crowther, 2012:11). Huvudpersonen i boken, förutom Lilla Döden, är Elsewise, en flicka som dör i en ospecificerad, men långvarig och smärtsam sjukdom. Hon är fridfull och accepterande inför döden. Som kontrast till Elsewise visas hur personer vanligtvis reagerar när Lilla Döden hämtar dem; en gammal man som gråter och är rädd. Elsewise som dött blir till sist en ängel som i fortsättningen kommer att arbeta med Lilla Döden för att i fortsättningen hämta de döda. "När människorna ser ängelns milda ansikte blir de inte rädda för att dö" (Crowther, 2012:19).

Inga anhöriga skildras i boken, den enda sörjande är Lilla Döden själv, som känner sig ensam när Elsewise lämnar henne. Ingen begravning nämns eller syns.

Analys

Boken beskriver döden och dödsprocessen i en sagoliknande berättelse och vi ser en tydligt terapeutisk ambition i att boken vill skildra sorg och dödsskräck men också förmedla positiva känslor och existentiella inslag när Lilla Döden och Elsewise delar tankar och frågor om vad som händer efter döden. Ett syfte med boken tycks vara att hjälpa läsaren att känna delaktighet och sätta ord på sina känslor. Boken har även religiösa inslag när himlen, helvetet och "ett annat liv" nämns, men även att Elsewise efter sin död lever vidare som en ängel. Anderssons (2003) studie visar att barn och unga är rädda för döden men att tro på ett liv efter döden minskade deras oro vilket kan ha varit Crowthers syfte. Skinner och Zimmer-Gembeck (2007) nämner att människor har sina unika copingstrategier för att kunna hantera en svår situation genom att lindra sitt lidande. Författarna menar att flykt (snarare än att konfrontera sin rädsla eller andra negativa känslor) är en av de vanligaste copingstrategierna.

Berättelsen verkar också vilja förmedla att döden inte nödvändigtvis behöver vara hemsk och obehaglig, utan kan vara något fint och fridfullt. Elsewise säger att hon tycker det ska bli skönt att dö då hon har varit sjuk och haft ont länge. Gynnsamma förväntningar är en god

copingstrategi för en persons välmående. Eftersom man då ser motgångarna som begripliga är man mentalt förberedd och mindre mottaglig för stress. Elsewise ger ett exempel på hur detta kan vara en bra copingstrategi då hon inte ser det negativa i situationen utan har ett positivt förhållningssätt. Vi menar att berättelsens budskap är att döden inte behöver vara något hemskt och sorgligt och på så sätt kan barnen inte bara förstå och acceptera att den bortgångna är borta, utan till och med finna tröst i att hen inte lider mer (Perczek et al., 2000).

Bildanalys

Bokens text är utformad som en sagoliknande berättelse, vilket även gäller bilderna. Bilderna är ritade med färgpennor med mörka dämpade färger och dystert miljö som enligt vår tolkning fångar känslan av döden. Det mesta av boken utspelar sig i “de dödas land”, där miljön består av vissna träd, en mörk flod och ett dystert slott fullt med tända ljus och mörka valv. Boken utspelar sig nattetid och en fullmåne syns i många bilder. De enda djur som syns i “de dödas land” är ormar och svarta svanar.

Lilla Döden påminner om en klassisk bild av Liemannen, men i en trevligare form, då hon är söt, snäll och inte det minsta hotfull. Bilderna är abstrakta och sagoliknande och återspeglar inte verkligheten, på så sätt att det inte går att se vilken tidsepok boken utspelar sig i. Även om bilderna är abstrakta kan man ändå se vad författaren försöker förmedla, när det gäller karaktärernas känslor, som förmedlas både med ansiktsuttryck och kroppsspråk rädsla, sorg, skratt men även när de leker (Ahlner Malmström, 1991). Vi tolkar bilderna som att de vill anspela på den vanliga synen på döden som något okänt och skrämmande eftersom de flesta människor kanske har den synen på döden vilket är svårt att kringgå. Samtidigt vill bilderna förmedla att döden inte behöver vara skrämmande, utan den kan vara fin och fridfull med både skratt och gråt.

5.2 Anden döden och tulpanen

Resultat

Liksom i *Lilla Döden hälsar på* skildras Döden som en fysisk person som umgås och leker med den döde, titelns Anden (som i andfågel, inte som i ande). Han framställs som en evig följeslagare som “varit i din närhet under hela ditt liv – bara för den händelse att (...) något skulle hända dig” (Erlbruch, 2012:9-10). Döden framställs som en varm, omsorgsfull karaktär

och även om han är ett skelett framstår han som en människa. Anden och Döden har en nära relation och behandlar varandra med ömhet och respekt, de har existentiella tankar och frågor som de filosoferar om under hela berättelsen. Anden dör i slutet av boken men dödsorsaken är oklar. Döden nämner “olyckor, förkylningar och (...) rävar” (Erlbruch, 2012:11) som öden som kan drabba änder. De enda karaktärer som förekommer i berättelsen är Anden och Döden, och då Anden slutligen dör är det, liksom i *Lilla Döden hälsar på*, Döden som får rollen som den sörjande. Döden ger Anden en symbolisk begravning genom att lägga en tulpan på hennes bröst och låta henne flyta iväg på floden.

Analys

Anden berättar för döden att “Somliga änder säger också att djupt nere i jorden finns ett helvete där du blir stekt om du inte varit en god and” varpå Döden svarar “Det är märkvärdigt vilka historier ni änder berättar för varandra, men vem vet?” (Erlbruch, 2012: 19). I Anderssons (2003) studie var samtliga barn medvetna om helvetet och himlen – och alla barnen trodde att människan hamnade i himlen efter döden. Att Erlbruch (2012) nämner himlen och helvetet kan bero på att han är medveten om att barn har existentiella och religiösa tankar och frågor tidigt i åldrarna. Döden vet alltså inte själv vad som händer med dem som dött, utan besvarar alla Andens frågor med en närmast agnostisk attityd.

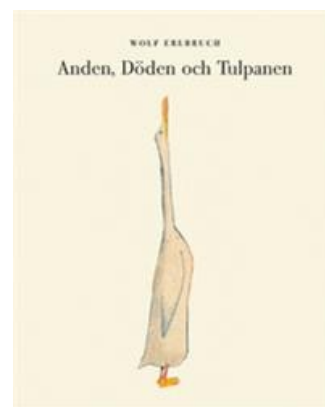
I boken är huvudkaraktären en andfågel. Nikolajeva (2000) nämner att djurmotiv i barnböcker används i olika syften. Ett sådant syfte är att djurformen gör det lättare att förbise egenskaper som kön, klass och social status, ett annat syfte är att avdramatisera berättelsen för att barnen inte ska känna att berättelsen blir för påträngande. I denna bok fyller användandet av Anden båda dessa syften; även om hon har ett kvinnligt pronomen kan hon ses som en köns- och klasslös varelse som ligger långt från läsaren men samtidigt går att identifiera sig med, och döden kommer inte heller för nära läsaren. Att ett djur är huvudperson kan således avdramatisera skrämmande ämnen som döden. Att distansera sig från sina känslor är en vanlig copingstrategi (Lazarus & Folkman, 1984). Att författaren har använt sig av djur i sin berättelse är förmodligen ingen tillfällighet, att använda djurmotiv gör att döden inte blir för påtagligt och nära. Genom att distansera sig från sina känslor och “lägga dem” hos en fiktiv figur, som Anden, kan läsaren prata om känslorna istället för att fly och stänga av dem.

Bokens budskap och syfte är att avdramatisera döden. Döden och Anden leker och visar varandra omsorg, och Anden värmer Döden med sin vinge efter att de har badat i sjön. Genom berättelsen har Anden många tankar och frågor som hon pratar om med Döden, men Döden återupprepar att det är ingen som vet. Budskapet tycks vara att Anden – och läsaren – ska acceptera att man inte vet vad som händer efter döden. Kommunikation och socialt stöd är några av de vanligast förekommande copingstrategierna. I denna bok är det alltså Döden (personen) som får agera både vän och terapeut. Dessutom tycks det vara en tanke i boken om att acceptera dödens oundviklighet, de sista orden i boken är “Döden [var] nästan lite sorgsen. Men så är ju livet” (Erlbruch, 2012:32) för att visa att döden är naturlig och en del av livet. Att den sörjande, i detta fall Döden själv, accepterar situationen kan ses som ett exempel på positiv omvärdering. Anden visar ett ännu större mått av omvärdering, då hon går från att vara rädd för döden till att bokstavligt talat bli vän med den och acceptera sin egen förestående död. Att Döden (personen) ger Anden en slags begravning är en form av symbolhandling, det vill säga en handling som inte har något speciellt praktiskt syfte utan skänks mening av (och för) den som utför den (Brattberg, 2008).

Bildanalys

Budskapet i boken må ha en realistisk utgångspunkt, men bilderna har mer en karaktär av saga. Bildspråket är minimalistiskt, de flesta bilder innehåller endast Döden och Anden mot en vit bakgrund och dämpad färg med enstaka undantag, som ett träd eller en flod. Precis som i *Lilla Döden hälsar på* påminner Döden om klassiska bilder av döden, då han framställs som ett skelett i särk.

Karaktärerna visar inte mycket känslor i form av ansiktsuttryck, men desto mer genom sitt kroppsspråk. Anden uttrycker skräck, förtvivlan, glädje och lättnad, medan Döden (personen) tycks ha en jämnare och lugnare sinnesstämning genom hela boken. De avskalade och ljusa färgerna på bilderna tolkar vi som att avdramatisera döden, även att berättelsen utspelar sig på dagtid bidrar till detta. Miljön i boken är en utomhusmiljö med flod, träd, blommor och smådjur som rävar och harar vilket kan vara en symbol för naturens kretslopp. Även “begravningen” i floden kan ses som en del av detta kretslopp. Vi har skrivit i föregående avsnitt om att acceptera döden som en del av livet, och denna bild av naturen kan bidra till att ge en fridfullhet och meningsfullhet till döden.

5.3 När farfar blev ett spöke

Resultat

Farfar Holger har dött plötsligt av ett hjärtslag och återuppstår som ett spöke och söker upp sitt barnbarn Erik. De andra böckerna vi läst är lätta att kategorisera som antingen realistiska eller sagolika. *När farfar blev ett spöke* är snarare en blandning av dessa två kategorier. Boken är grundad i en realistisk situation och en vardaglig miljö men med det orealistiska inslaget att farfar kommer tillbaka som ett spöke. Trots att farfar är död redan vid bokens början är han den mest framträdande karaktären tillsammans med Erik, och boken handlar till stor del om hans känslor och liv.

De sörjande är Erik, hans pappa och mamma. Föräldrarna framställs som omsorgsfulla, välmenande och villiga att diskutera döden men inte helt förstående inför Eriks sorg. De tror inte på Erik då han berättar att farfar är ett spöke, och upplever själva hans spökerier som drömmar. En tydligt kristen begravning skildras i boken, med en präst som håller "ett långt och inte särskilt roligt tal om farfar". Erik funderar mycket på att farfar ligger i en kista och ska ner i jorden, där han, enligt Eriks pappa "blir (...) till jord och försvinner" (Fupz Aakeson, 2004:6).

Innan farfar kommer tillbaka funderar Erik mycket på vad som hänt med honom. Hans mamma säger att farfar är en ängel i himlen, medan hans pappa säger att farfar blir till jord efter att han begravts. Varken mammans religiöst betonade förklaring om att farfar är i himlen eller pappans mer naturvetenskapliga synsätt att farfar blir till jord är särskilt tröstande eller kanske ens begripliga för Erik. Under begravningen funderar Erik på att farfar blir till jord, och att det är svårt att föreställa sig. "Ingenting passade. Varken det Eriks mamma hade sagt om änglar eller det Eriks pappa hade sagt om att bli jord" (Fupz Aakeson, 2004:7). Var farfar slutligen hamnar när han försvinner i slutet av boken varken sägs, syns eller diskuteras förutom att farfar säger att han kanske träffar farmor (som är död sedan tidigare) igen. Erik och farfar försöker tillsammans komma underfund med varför farfar inte får ro, då de läst i en bok att spöken stannar kvar på jorden för att det är något de inte blivit färdiga med i livet. Erik och farfar går genom sorgprocessen tillsammans. De visar båda sorg och saknad men delar också glada minnen och finner så småningom en acceptans inför döden. Slutligen kommer farfar fram till att det han saknat är att han inte sagt adjö till Erik. Efter att de sagt adjö till varandra och lovat att tänka på varandra kan farfar till slut försvinna.

Analys

Himlen nämns i boken när Eriks mamma säger till sin son "farfar är uppe i himlen" och säger efteråt "han har blivit en ängel" (Fupz Aakeson, 2004:5). I Anderssons (2003) studie med de mindre barnen trodde alla barnen på att himlen fanns. Även om Erik känner sig skeptisk säger hans mor till honom "Hjälper det inte lite att tänka så"? (Fupz Aakeson, 2004:5). Erik funderar mycket kring vad farfars död innebär, var farfar är och vad som händer med honom efter döden. Enligt både Willis (2002) och Dyregrov (2007) har små barn svårt att förstå både dödens innebörd och dess varaktighet, Erik sörjer och men tycks bara delvis förstå konceptet om att farfar är borta för alltid. Boken handlar huvudsakligen om att både Erik och farfar ska acceptera att farfar är död. Att farfar överhuvudtaget kommer tillbaka som ett spöke läser vi som en metafor som kan symbolisera Eriks brist på förståelse inför dödens beständighet, antingen på grund av hans låga ålder, eller på grund av att han använder förnekelse som copingstrategi, vilket är vanligt förekommande för att försöka undvika de negativa känslorna vid en krissituation. Copp och Field (2002) skriver att en och samma person växelvis kan använda förnekelse och acceptans för att få mest önskvärt resultat.

Boken förmedlar just det som Corr (2003b) nämner i sin studie att farfar hade haft ett långt och fint liv, en mer positiv livsbild gjorde att personen hade större möjlighet att hantera krissituationer. Berättelsen förmedlar alltså ganska tydligt att även om man är i sorg kan man försöka tänka på glada minnen man haft med den döde (Carver et al., 1989). Vi tolkar detta som att författaren vill hjälpa barnen att tolka den påfrestande situationen som har uppstått på ett positivt och fint sätt för att barnen ska kunna hantera och lindra sorgen. Vi tolkar även att författaren ville förmedla känslor, i både text och bild visas både sorg, glädje, lekfullhet och ömsinhet. Corr (2003b) skriver också att i barnlitteratur skildras ett fint avslut som en viktig del av sorgprocessen, för att den sörjande ska kunna gå vidare med livet utan att känna att hen har svikit eller glömt den döde. I boken uttrycks detta tydligt i både text och bild, att farfar och Erik fick sitt avslut och att farfar och Erik lovade att de skulle tänka på varandra, men det var helt i sin ordning om det inte var så hela tiden. Corr (2003b) nämner att när äldre familjemedlemmar som mor- och farföräldrar dör i barnlitteratur är det mer förväntat och mindre dramatiskt än om yngre familjemedlemmar som mamma, pappa och syskon går bort. I böckerna presenteras ofta de äldre släktingarna som att de är mer accepterande inför sin dödlighet. *När farfar blev ett spöke* är den enda av böckerna vi läst som ger en konkret och uttalad dödsorsak, snarare än att tala vagt om sjukdomar. Enligt Poling och Hupp (2008) är

denna konkreta biologiska fakta vanligare i böcker som riktar sig till mindre barn, som i Eriks ålder – han går i förskolan.

Av de böcker vi läst har denna bok den mest påtagligt realistiska bilden av en begravning. Corr (2013b) skriver att begravningar i barnböcker skildras som finstämda och nödvändiga avslut för att kunna gå vidare i livet. I *När farfar blev ett spöke* upplever dock Erik begravningen som både tråkig och svår att begripa, den är inte heller ett avslut eftersom farfar dyker upp som spöke först efter begravningen, och det är då Eriks bearbetning av dödsfallet egentligen börjar. Enligt både copingteorin och Corrs (2003b) forskning om barnlitteratur om döden är begravningar och anhörigas stöd vanligt förekommande copingstrategier, men båda dessa copingstrategier framställs som ineffektiva i boken. Begravningsgudstjänster är en form av ritualer som kan göra döden påtaglig och begriplig och således lindra sorgen (Lennér Axelson, 2010), även om det inte tycks fungera i Eriks fall. Skinner och Zimmer-Gembeck (2007) skriver att ha ett gott socialt nätverk att vända sig till för att få stöd för att få utlopp för sina känslor är en god copingstrategi. Trots att Eriks föräldrar försöker ge honom stöd och tröst, verkar det inte fungera alls. Den enda kommunikation som underlättar Eriks sorg är den han har med farfar.

I slutet av boken säger farfar och Erik farväl till varandra, och “de lovade att de skulle tänka på varandra. Men det var okej att det inte var hela tiden” (Fupz Aakeson, 2004:29). I texten står det också att det kom tårar från båda två när de skulle ta avsked. Här försöker författaren förmedla karaktärernas känslor med att visa dem när de gråter tillsammans och tar ett avsked. Lazarus och Folkman (1984) menar att människor som har förmågan att möta sina egna och andras känslor minskar stressen vilket i sin tur kan minska psykiska och fysiska reaktioner, vilket är en copingstrategi.

Bildanalys

Liksom texten är bilderna övervägande realistiska, och varken uppseendeväckande färgglada eller dämpade. Även spöket ser ut som en vanlig människa, förutom att han på flera bilder syns gå genom väggar och ibland verkar vara svagt självlysande. Bilderna utspelar sig i vardagliga miljöer både på dagtid och nattetid och man kan tydligt se att det utspelar sig i nutid (det vill säga runt millennieskiftet, då boken publicerades 2004) och i

västvärlden. Detta stämmer också överens med att återblickarna till då farfar var ung, och Eriks pappa föddes, tycks utspela sig på 1950- eller 1960-talet. Bilderna i återblickarna är i ljusare och klarare färger än resten av boken. Bilderna förmedlar mycket känslor, i varje bild visar karaktärerna känslor som sorg, oro, glädje, lekfullhet, och så vidare, med både miner och kroppsspråk. Spöken generellt brukar uppfattas som skrämmande, men farfar är lika snäll och "normal" som när han levde. Precis som i *Lilla Döden hälsar på* har alltså författaren och illustratören valt att avdramatisera en bild av döden som vanligtvis framstår som hotfull.

5.4 Jag brukar vinka till en sten

Resultat

Huvudpersonen, som också är berättare, är en pojke i treårsåldern som förlorat sin lillebror. Lillebroderns ålder vid döden är mycket låg. Efter att han kommit hem från BB blir han plötsligt sjuk och förs till sjukhuset, där han läggs i en kuvös. Pappa förklarar för huvudpersonen att lillebror ligger i en apparat som hjälper honom att andas, men någon närmare dödsorsak anges inte. Huvudpersonen och hans föräldrar är de sörjande. Begravningen nämns bara indirekt, genom att huvudpersonen berättar att lillebror är begravd på kyrkogården, och att han brukar besöka graven med sina föräldrar. Lillebror begravs på kyrkogården "fast man skulle kunna säga att han bor i himlen, eller att han bor överallt där jag är" (Askerin, 2016:19). Huvudpersonen och hans föräldrar besöker ofta kyrkogården, lägger en blomma från trädgården på graven, och vinkar till gravstenen. Eftersom körsbärsträden blommade när lillebror föddes planterar huvudpersonens pappa ett körsbärsträd till minne av honom i trädgården, och när det kommer körsbär på trädet ska mamman göra saft av dem. Huvudpersonen berättar att han ska tänka på lillebror varje gång han dricker körsbärssaften.

Analys

Till skillnad från de tre böcker vi skrivit om hittills är *Jag vinkar till en sten* helt realistisk, utan sagolika eller övernaturliga inslag. Bland de böcker vi läst är det denna bok som är rekommenderad för lägsta ålder, barn i treårsåldern. Enligt Willis (2002) studie om barn har de vid denna ålder lite eller knappt någon förståelse för döden eller dödsfall, men däremot kan de känna av omgivningens reaktioner och känslor. Boken är realistisk och skriven i korta meningar. Mycket av berättelsen handlar om själva dödsprocessen, då familjen åker in till sjukhuset där man ser läkaren och medicinsk utrustning. Enligt Lazarus och Folkman (1984)

är ett sätt att minska sin stress att få saklig information gällande den aktuella situationen. Boken *Jag brukar vinka till en sten* handlar mer om att förmedla information och fungera som en källa för identifikation (vilket också är en form av coping) och väldigt lite om huvudpersonens känslor.

I både text och bild framgår det dock att familjen sörjer tillsammans. Ett tydligt exempel är när de går till gravstenen där det ligger både en nallebjörn och blommor, ett annat är när de planterar ett körsbärsträd för att hedra hans minne. De efterlevande använder alltså gemensamma ritualer, både sådana som är allmänna (gå till kyrkogården) och som är mer personliga för familjen (plantera ett träd). Dessa ritualer har en samlande funktion och ger de sörjande tillfället att stötta varandra, precis som exempelvis begravningar (Lennéer Axelson, 2010). Vi tolkar särskilt den personliga, familjebundna ritualen med trädplanterandet som en viktig ritual för familjen i boken, just för att den är mer unik och meningsfull för de inblandade och stärker banden mellan de sörjande, då de sköter trädet gemensamt, dricker saften från bären och så vidare. Enligt Wiseman (2013) är det också vanligt förekommande i barnlitteratur att hedra och minnas den avlidne med någon form av ritual – just att plantera ett träd nämns.

Döden skildras som en sorglig tilldragelse men också som en befrielse för lillebror: “Mamma och pappa blev ledsna, men visste att min lillebror skulle slippa ha ont när han dog” (Askerin 2016:14). Detta är ett exempel på vad Lazarus och Folkman (1984) kallar kognitiv omvärdering, där personen väljer att se det positiva i situationen. De menar att se en påfrestande situation ur ett positivt perspektiv leder till att man behåller lugnet och minskar stressorerna, vilket blir avgörande för att återta kontrollen och öka ens psykologiska välbefinnande (Stanton et al., 2000.) Corr (2013b) skriver att syskons död ofta skildras som traumatisk och bemöts med komplexa känslor från anhöriga, i *Jag brukar vinka till en sten* är skildringarna av känslor överhuvudtaget nedtonade och odramatiska, möjligtvis på grund av målgruppens låga ålder.

Bildanalys

Bilderna är realistiska, färgglada akvarellmålningar och utspelar sig i nutid i västvärlden. Miljön utgörs av vardagliga omgivningar i dagtid – hemmet, sjukhuset, en park och en kyrkogård – fyllda

med detaljer som kan vara igenkännbara för bokens målgrupp, till exempel godis som Ahlgrens bilar eller en sängmobil. Även om boken är olik *Anden, Döden och Tulpanen*, har böckerna det gemensamt att bilderna avbildar djur och natur. I *Jag brukar vinka till en sten* syns många träd och mycket grönska, och även fåglar – framförallt skator – syns på många bilder. Skatan är en fågel som traditionellt förknippats med död och elände, och är i skandinavisk (och många andra länders) folktro olycksbådande och övernaturlig (Tillhagen, 1978). Karaktärerna gestaltas som riktiga realistiska personer i både färg och kroppsspråk. De förmedlar trötthet, sorg och lugn. Bilderna kan göra det lättare för barnen att uttrycka olika känslor. Vi kan även se att bilderna tycks ha ett mer terapeutiskt syfte än själva texten då texten är cirka en mening på varje sida. Huvudpersonen berättar ytterst lite om sina egna känslor, men desto mer kan utläsas genom bilderna. Därmed kan boken sägas vara en kompletterande bilderbok, där text och bilder båda är viktiga för att göra berättelsen begriplig (Nikolajeva, 2000).

5.5 Leas sorg

Resultat

Leas sorg handlar om Leas känslor efter att hennes mormor dött, och den stora “konflikten” i boken handlar om huruvida Lea ska spela fotboll med sina kompisar. “Kan man göra roliga saker fast någon man tycker om har dött?” frågar baksidestexten.

Någon exakt dödsorsak anges inte, men mormor har varit sjuk länge.

Lea är huvudperson, men även om hennes mamma mest finns med som stöd till Lea är det tydligt att även hon sörjer. Lea och hennes mamma diskuterar mycket om vad som händer nu när mormor har dött, särskilt om begravningen. Eftersom mormor inte trodde på Gud kommer den inte hållas i en kyrka, och istället för en präst ska en vän till mormor att prata. Lea undrar om man kommer att se mormor, men mamman säger att kistan kommer att vara stängd. Lea får själv bestämma om hon vill följa med på begravningen och bestämmer sig till slut för att följa med, vilket mamman uppmuntrar till. Slutligen uppmanar mamman Lea att gå och spela fotboll: “– Sitta här inne när du kan spela fotboll? Nej, livet måste gå vidare för oss som lever, hade mormor sagt.” (Bengtsson, 2017: 14).

Analys

Bokens fokus är terapeutiskt och pedagogiskt och precis som *Jag brukar vinka till en sten* är det inte en saga utan en realistisk berättelse. Det finns en tydlig röd tråd om själva

sorgeprocessen som visar alla känslor när en närstående går bort, känslor som skuld-känslor, ilska, sorg, glädje och förvirring i både text och bilder.

Lea tittar på ett porträtt och sörjer sin mormor tillsammans med sin mamma. Hennes känslor och smärta är lätta att uppfatta. Lea säger bland annat “Det känns som ett stort svart hål i bröstet, jag saknar mormor jättemycket” (Bengtsson, 2017:5).

Lea har både tankar och funderingar om själva begravningen som hon diskuterar med sin mamma och är osäker på om hon ska följa med till begravningen, vilket visar att hon både känner sig osäker och rädd. Själva begravningen blir alltså ytterligare en stressfaktor för Lea, som hon behöver hantera. Det gör hon genom att söka information, eftersom kunskap ger trygghet och ökar förmågan att hantera situationen. Lazarus och Folkman (1984) skriver att söka information kan minska och underlätta de påfrestningar som uppstår. Lea gör detta för att hon ska kunna planera, fatta ett beslut och lindra sin oro.

Lea visar även ilska när hennes kompis Erik frågar om de ska ut och spela fotboll då hon säger till honom “–Jag kan inte spela nu! (...) – Fattar du inte att min mormor är död” (Bengtsson, 2017: 6)! Enligt Lennéer Axelson (2010) är skuld ofta en sämre copingstrategi som innebär en risk att krisen försvåras. Att Lea har skuld-känslor är tydligt då hon blir arg på sin kompis för att han ens föreslår att hon ska spela fotboll och ha roligt när mormor har dött. Vi tolkar det som att författaren vill visa läsaren att skuld-känslor är en normal känsla som uppstår hos barn, men att det är okej att ändå ha roligt, vilket ska förmedla till läsaren att man kan ägna sig åt sina intressen även då man är i sorg.

Något vi också har funderat på är att boken är den nyaste av de böcker vi läst, då den publicerades 2017. Boken känns uppdaterad och genomsyras av ett pedagogiskt tankesätt. Författaren och illustratören har många aspekter för att båda visar känslor men också att ta del av information som hur en begravning går till. Poling och Hupp (2008) berättar om tre olika aspekter som i princip alltid finns med i barnböcker om döden. Dessa tre är: biologisk (till exempel dödsorsaken), sociokulturella sedvänjor (begravningar och religiösa föreställningar) samt emotionell information. Alla dessa tre aspekter finns med, de förklarar att mormor hade varit sjuk under en lång period vilket kan göra att läsaren kan förstå och relatera bättre till varför personen dog. Även om begravningen inte skildras direkt i boken är *Leas sorg* den av böckerna som har en mest utförlig beskrivning av hur begravningen går till, och framför också tanken på begravningen som ett fint avsked och nödvändigt avslut för den sörjande, liksom Corr (2013b) skriver om. Lea bestämmer sig till slut för att gå på

begravningen, för att “säga hej då till mormor” (Bengtsson, 2017:12), vilket Leas mamma uppmuntrar. De diskuterar hur begravningen ska gå till och att det är svårt att säga adjö till någon man älskar, men ändå ger boken intrycket att begravningen är en viktig ritual som har en samlande funktion för familj och vänner.

Bildanalys

Bilderna, liksom i *Jag brukar vinka till en sten*, är realistiska och färgglada. Handlingen utspelar sig i nutid, en vardaglig miljö i både hemmet och utomhus. Bildernas syfte är tydligt; att gestalta realistiska personer och situationer både i kroppsspråk och känslor som ilska, skuld känslor, förvirring och glädje. Även om berättelsen har relativt mycket text kompletterar bilderna texten och förstärker berättelsen och får mer djup. Det är lätta och enkla bilder som barn både kan förstå och relatera till och på så sätt blir känslan att syftet med bilderna är mer terapeutiskt.

6. Sammanfattning

Vi har analyserat fem bilderböcker för barn om döden och kommit fram till att alla skildrar olika slags copingstrategier, där den vanligaste copingstrategin tycks vara en accepterande attityd till dödens ofrånkomlighet och livets kretslopp. Att döden är naturlig och normal är ett återkommande tema. Den döde skildras inte som en person man ska tycka synd om, och själva döden framställs inte som något skrämmande. På olika sätt försöker böckerna i stället avdramatisera döden, och till och med skildra den som något som kan vara fint och befriande, då en svårt sjuk person slipper lida mer. Just sjukdomar är den vanligaste dödsorsaken i böckerna, och ofta framställs de som en ganska odramatisk tilldragelse. En anledning till att samtliga böcker tycks ha som ambition att avdramatisera döden kan vara att barn i dagens samhälle inte lever så nära döden idag och i vår del av världen, till skillnad från exempelvis bondesamhället där barn växte upp med att djur slaktades och familjemedlemmar dog hemma (Tamm, 2003). Då barn idag inte möter döden som en naturlig del av vardagen på samma sätt kan böckerna vara ett sätt att göra döden mer “bekant” och normal och därmed mindre skrämmande. Ritualer är viktiga för personerna i boken, både allmänna ritualer som begravningar, och mer personliga. Ritualerna framställs som en viktig del av sorgprocessen för både individen och gruppen eller familjen. I samtliga böcker skildras gemensam sorg, där

personer sörjer tillsammans och försöker trösta varandra. Alla böckerna försöker ge en saklig bild av döden, och några traditionella eller religiösa föreställningar om vad som händer efter döden finns inte annat än antydningssvis – inte heller i de böcker som innehåller spöken eller Döden i fysisk gestalt. Detta kan möjligtvis bero på att samtliga böcker är skrivna i västra Europa, i länder som är mer sekulariserade än många andra. Bilderna tycks ofta ha en minst lika viktig roll som texten, särskilt när det gäller att förmedla känslor. Bilder och text kompletterar varandra och ger berättelsen en djupare dimension.

7. Diskussion

Syftet med denna studie har varit att undersöka hur döden framställs i böcker som riktar till barn och används i terapeutiskt syfte. Vi har funnit att döden ofta framställs som en naturlig del av livet, och att författarna försöker avdramatisera döden genom att informera barnläsarna om vad döden innebär, vad som händer när någon närstående dött och vilka känslor som är vanliga när man sörjer. Samtliga av våra utvalda böcker berättar att personen har varit sjuk länge och att personen dog på ett lugnt och odramatiskt sätt, men många dödsfall är också mycket dramatiska som exempelvis genom olyckor, mord, eller självmord eller plötslig sjukdom. Denna sorts dramatiska dödsfall kan leda till en större kris då den sörjande inte hinner förbereda sig eller få ett avslut med den döda. Om någon har varit sjuk länge kan det vara lättare för anhöriga att kunna förstå och acceptera att den personen ska dö (Lennéer Axelson, 2010). Behovet för olika sorters hjälp med krisbearbetningen torde alltså vara större när döden är mer oväntad, men trots detta verkar den sortens dramatiska eller plötsliga dödsfall inte skildras i någon större utsträckning i barnlitteraturen. Det får oss att undra varför mer dramatiska dödsfall inte nämns lika ofta i terapeutisk litteratur.

Ytterligare en reflektion är att alla böcker är skrivna av europeiska författare och vi tror inte att det är en slump. Det är stor skillnad på hur man ser på döden – och hur man pratar om döden med barn – i olika geografiska och kulturella områden. De berättelser vi läst är baserade på hur sekulariserade personer i västvärlden ser på livet och döden. Därför fokuserar inte böckerna inte mycket på religion eller föreställningar om att Gud behövde dem i himlen, eller att det var deras tid, alltså att döden är ödesbestämd. En annan tanke är att vår studie bygger på forskning och litteratur skrivna ur ett vuxenperspektiv, eftersom både vi, de forskare som vi läst och även barnböckernas författare är vuxna. Även om böckerna är skrivna för barn och handlar om deras sorg finns alltså inte barnens egna perspektiv

representerade. Vi har läst tidigare studier om hur barn i allmänhet uppfattar döden, baserat på intervjuer med eller enkäter besvarade av skolbarn som inte nödvändigtvis har egen erfarenhet av dödsfall, men vi fann inga liknande studier om barn som förlorat någon eller själva är dödssjuka. Vi tror att det skulle kunna skapa en större trovärdighet med studier med barn som har gått igenom en kris. En anledning till bristen på denna typ av studier kan vara att det är etiskt fel och påträngande att forska på barn som mår dåligt, en annan anledning är att det är svårt att göra intervjuer eller enkäter med små barn som har svårt att förstå eller uttrycka sig. Eftersom barnböcker används för att hjälpa barn att bearbeta sin sorg både i professionella och privata sammanhang tror vi dock att en sådan studie, om den skulle genomföras på rätt sätt, skulle vara viktig för förståelsen kring barnlitteraturens terapeutiska potential och kunna gagna forskningen kring användningen av barnböcker när man pratar med barn i sorg.

8. Referenslista

Andersson, M .2003. *Barnatro: en studie av barns sätt att tro i olika åldrar*. Högskolan i Gävle, Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap
<http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:202099/FULLTEXT01.pdf> (hämtad 31/01/2018)

Ahlner Malmström, E. 1991. *Är barns bilder språk?* Stockholm: Carlsson

Askerin, K. 2016. *Jag brukar vinka till en sten*. 1. uppl. Lerum: Idus

Bengtsson, T. 2017. *Leas sorg*. 1. uppl. Helsingborg: Nypon förlag

Bergman, A. & Axberg, U. & Hanson, E. 2017.

When a parent dies – a systematic review of the effects of support programs for parentally bereaved children and their caregivers. *BMC Palliative Care* 16:39

Berns, C.F. 2003. Bibliotherapy: using books to help bereaved children.

Omega: Journal of Death & Dying volume 48 (4), pp 321-336.

Brantstädter, J. & Renner, G. 1990. Tenacious Goal Pursuit and Rerigible Goal Adjustment: Explication and Age-Related Analysis of Assimilative and Accommodative Strategies of Coping. *Psychology and Aging* volume 5 (1), pp 58-67.

Brattberg, G. 2008. *Att hantera det ohanterbara: om coping*. Stockholm: Värkstaden

BRIS.u.å. *Sorg och kris*

<https://www.bris.se/for-vuxna-om-barn/vanliga-amnen/barnet-och-familjen/sorg-och-kris>
(hämtad 24/03/2018)

Bryman, A. 2014. *Samhällsvetenskapliga metoder*. 2., [rev.] uppl. Malmö: Liber

Crowther, K. 2012. *Lilla Döden hälsar på*. Stockholm: Bergh

Carver, C. & Scheier, M. & Weintraub, J K. 1989. Assessing coping strategies: a theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology* volume 56(2), pp 267-283

Copp, G. & Field, D. 2002. Open awareness and dying: The use of denial and acceptance as coping strategies by hospice patients.

Journal of Research in Nursing Vol 7, Issue 2, pp. 118 - 127

Corr, A. 2003a. Bereavment, grief, and mourning in death-related literature for children.

Omega: Journal of Death & Dying volume 48(4), pp 337-363

Corr, A. 2003b. Grandparents in death-related literature for children

Omega: Journal of Death & Dying volume 48(4), pp 383-397

Da Costa Davim, MV & Barbosa Davim, RM & Caballero da Silva, D. 2016. Reflective analysis of the importance in the act of storytelling in early childhood education. *Journal of Nursing UFPE / Revista de Enfermagem UFPE* Volume 10 (12)

Davis, E L & Deane, FP & Lyons, GC. 2016. Prediction of individual differences in adjustment to loss: Acceptance and valued-living as critical appraisal and coping strengths.

Death Studies volume 40(4). pp 211-222

Dyregrov, A. 2006. The Grieving Process in Children: Strategies for Understanding, Educating, and Reconciling Children's Perceptions of Death.

Early Childhood Education Journal Volume 29 (4) pp 221–226

Dyregrov, A. 2007. *Sorg hos barn – En handledning för vuxna*, Lund: Studentlitteratur

Erlbruch, W. 2012. *Anden, döden och tulpanen*. 1. uppl. Lund: Lindskog

Fupz Aakeson, K. 2004. *När farfar blev ett spöke*. Bromma: Opal

Grønmo, S. 2006. *Metoder i samhällskunskap*. Malmö: Liber AB

Kåreland, L. & Werkmäster, B. 2008. *Möte med bilderboken ett studiematerial*. Enskede: TPB

Lazarus, R. & Folkman, S. 1984. *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer Publishing Company

Lennér Axelson, B. 2010. *Förluster: om sorg och livsomställning*. 1. uppl. Stockholm: Natur & Kultur

Tamm, M. 2003. *Barn och rädsla*. Studentlitteratur. Lund

Malcom, L. 2010. Images of Heaven and the Spiritual Afterlife: Qualitative Analysis of Children's Storybooks about Death, Dying, Grief, and Bereavement. *Omega: Journal Of Death & Dying* volume 62(1), pp 51-76

Montgomery, P. & Maunders, K. 2015. The effectiveness of creative bibliotherapy for internalizing, externalizing, and prosocial behaviors in children: A systematic review. *Children and Youth Services Review* volume 55, pp 37-47

Nikolajeva, M. 2000. *Bilderbokens pusselbitar*. Lund: Studentlitteratur

Nikolajeva, M. 2017. *Barnbokens byggklossar*. Lund: Studentlitteratur

Perczek, R. & Carver, C. & Price, A.A. & Pozo-Kaderman, C. 2000. Coping, Mood, and aspects of personality in spanish translation and evidence of convergence with english versions. *Journal of personality assessment* volume 74(1) pp 63-87

Poling, A. & Hupp, M. 2008. Death Sentences: A Content Analysis of Children's Death Literature. *Journal of Genetic Psychology* volume 169 (2), pp 165-176

Sjödin, U. 2001. *Mer mellan himmel och jord?: en studie av den beprövade erfarenhetens ställning bland svenska ungdomar*. Stockholm: Verbum

Skinner, E. & Zimmer-Gembeck, M. 2007. The Development of Coping. *Annual Review Of Psychology* volume 58, (1) pp 119-144

Skolverket. 2016. *Läroplan för förskolan Lpfö 98*. ([Ny, rev. uppl.]), reviderad 2016. Stockholm: Skolverket.

Stanton, A. & Kirk, S. & Cameron, C. & Danoff-Burg, S. 2000. Coping through emotional approach: Scale construction and validation. *Journal of Personality and Social Psychology* volume 78(6) pp 1150-69

Statistiska Centralbyrån (SCB). 2001. *Barn vars föräldrar avlidit*.
http://www.scb.se/statistik/BE/BE0701/2000I02/BE51030102_07.pdf (Hämtad 2018/03/19)

Tamm, M. 2003. *Barn och rädsla*. Lund: Studentlitteratur

Tillhagen, C-H. 1978. *Fåglarna i folktron*. Stockholm: LTs förlag

Willis, C. 2002. The Grieving Process in Children: Strategies for Understanding, Educating, and Reconciling Children's Perceptions of Death. *Early childhood education journal* volume 29 (4) pp 221-226

Wiseman, M. 2013. Summer's End and Sad Goodbyes: Children's Picturebooks about Death and Dying *Children's Literature in Education* Volume 44 (1) pp 1–14

(Lag 1960:729) Lagen upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk

Bilaga 1

Döden

Vem är den döde? Hur skildras denne?

Vilka dödsorsaker förekommer?

Hur skildras döden? Naturlig, hemsk, obegriplig, etc.

Skildras livet efter döden? Himlen, Nangijala, spöken, etc.?

(Vad händer med den fysiska kroppen?)

Sorg

Vem är den sörjande? Relation till den döde?

Hur framställs sorgen? Bra, nödvändig, något som bör beaktas eller undvikas, etc.?

Omgivning

Vilka förekommer i boken, förutom den döde och den sörjande (barnet)? Familj, vänner, lärare, vårdpersonal, andra professionella?

Hur ser familjen ut? Normativ?

Vilken roll har dessa? Stödjande, ”statister”, hjälpande, inte till någon större hjälp?

Copingstrategier

På vilket sätt bearbetas sorgen? Handgripliga råd?

Vad tillför bilderna?

Bilaga 2

När farfar blev ett spöke (2004) är skriven av den danske författaren Kim Fupz Aakeson och illustrerad av Eva Eriksson, och rekommenderas för åldrarna 6–9 år. Eriks farfar har dött plötsligt av ett hjärtfel och kommer tillbaka som ett spöke för att träffa sitt barnbarn på nätterna då resten av familjen sover. Farfar och Erik pratar om farfars liv och vad det innebär att vara ett spöke, och letar förklaringar till varför han inte får ro. Erik försöker förklara för sina föräldrar att farfar är på besök varje natt och det är därför han är för trött för att gå till förskolan. Föräldrarna tror att Erik mår dåligt och får stanna hemma istället.

Jag brukar vinka till en sten (2016) är skriven av den svenska författaren Karin Askerin och illustrerad av Mattias Kwick. Boken rekommenderas från 3-årsåldern.

Huvudpersonen, en namnlös pojke, har förlorat sin lillebror, som varit sjuk sedan födseln. Pojken är ledsen och sörjer med sin familj. Boken handlar om själva sorgprocessen och praktiska bestyr kring döden, som sjukhusbesök och begravning. Familjen hedrar lillebrors minne genom att plantera ett körsbärsträd.

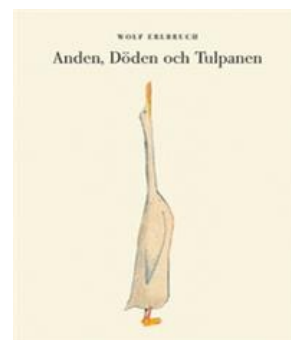
Lilla döden hälsar på (2012) är skriven och illustrerad av den belgiska författaren Kitty Crowther. Boken rekommenderas för åldrarna 3–6 år.

Döden skildras som en fysisk person, närmare ett bestämt ett barn som kommer för att hämta de som ska dö. Trots att Döden är snäll och omtänksam blir de som ska dö rädda och misstolkar Dödens försök att trösta dem – tänder hon en brasa för att värma dem tror de

exempelvis att de kommit till helvetet. Döden blir därför förvånad när hon ska hämta den sjuka flickan Elsewise, som inte alls är rädd. Hon har varit svårt sjuk och haft ont länge och välkomnar Döden som en befrielse från smärtan. Döden och Elsewise leker och har roligt ihop innan den senare ska fortsätta till ett annat liv. Hon väljer dock att istället bli en ängel som arbetar ihop med Döden och hjälper henne att lugna de personer hon ska hämta.

Anden, döden och tulpanen (2012) är skriven och illustrerad av den tyske författaren Wolf Erlbruch och är rekommenderad för åldrarna 6–9 år. Även här skildras Döden som en fysisk person. Han hälsar på Anden, som blir orolig och har många frågor kring livet efter detta. Döden framstår dock som en vanlig person utan några större kunskaper om vad som händer med de som dött. Liksom i Lilla Döden hälsar på visar Döden känslor och är lekfull och empatisk. När Anden till slut dör sörjer Döden henne och ger henne en slags begravning genom att låta henne flyta iväg på floden med en tulpan på bröstet.

Leas sorg (2017) är skriven av den svenske författaren Torsten Bengtsson och illustrerad av Jonas Anderson och är rekommenderad för åldrarna 6–9 år. Leas mormor har gått bort efter en tids sjukdom och Lea är väldigt ledsen och gråter eftersom hon saknar henne så mycket. Lea har många funderingar om döden och mormors begravning. Hon diskuterar sina tankar med sin mamma. Leas stora intresse är fotboll och bokens stora konflikt kretsar kring om hon bör spela en match med sina kompisar eller inte. Får man ha roligt när mormor precis har dött? Leas mamma säger att mormor hade blivit glad om Lea spelade fotboll och gjorde det som hon tycker är roligt.

